

УДК 9: 929 7.06 82.091+821.161.2

Іван Забіяка

ЄВРОПЕЄЦЬ З УКРАЇНСЬКОЮ ДУШЕЮ До 165-річчя Василя Горленка

Анотація. У статті йдеться про Василя Горленка – одного з найвизначніших українських культурологів кінця XIX – поч. XX ст., ім'я якого з одного боку не належало до забутих імен: воно зафіксоване в усіх фахових енциклопедіях, про нього написано чимало статей, він згадується у спогадах сучасників, є навіть три монографії, з іншого боку всього цього дуже мало, виходячи з того, що зроблено Василем Петровичем. Тем, проблем, порушених у працях В. Горленка, дуже багато. Є такі, які й на сьогодні надзвичайно важливі.

Встановлено, що навчаючись у знаменитій Сорбонні, він пройшов прекрасну школу французького теоретика літератури і мистецтвознавця І. Тена, французької класичної літератури та мистецтва, таким чином одержавши високого рівня освіти, виховання найкращих духовних рис поведінки, володів щонайменше 5 іноземними мовами.

Виявлено, коли В. Горленко повернувся на батьківщину, він спочатку в Петербурзі познайомився із багатьма видатними діячами, вихідцями з його рідного краю. Одні із цих місць знайомств – «вівторки» у М. Костомарова. Саме на них В. Горленко пройшов справжню школу українознавства. А коли в Україні з'явилися періодичні видання, які відповідали його патріотичним інтересам, В. Горленко почав із ними співпрацювати. В газеті «Труд» після двадцятирічного фактичного мовчання про Т. Шевченка перший в Україні друкує фрагмент російської повісті Тараса Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали» та повість «Музыкант» з деяким докором всім іншим, хто цього не зробив раніше.

З'ясовано, що навколо журналу «Киевская старина» (1882–1906) згуртувалася українська еліта: В. Антонович, Д. Багалій, М. Біляшівський, П. Голубовський, В. Доманицький, П. Єфименко, П. Житецький, О. Лазаревський, О. Левицький, М. Сумцов, В. Тарновський та багато-багато інших. Тут друкувалися М. Драгоманов, М. Костомаров, В. Винниченко, Панас Мирний, І. Франко, М. Старицький і десятки інших українських вчених, письменників. Серед них і Василь Горленко. Нині відомо 114 його публікацій, уміщених у цьому виданні. Статті, рецензії, огляди видань, інформації, фольклорні записи – кожна із цих публікацій є зразком наукової сумлінності і відповідальності автора. Саме тут розкрився його багатогранний талант журналіста, літературного критика й історика, етнографа й фольклориста, мистецтвознавця, знавця української старовини. Досить часто В. Горленко першим писав про твори П. Мирного, І. Франка, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, І. Манжуру і багатьох інших.

Неоціненним джерелом у вивченні як особистості В. Горленка, так і його оточення є його листування. Нині відомо біля 40 адресатів і понад 700 листів його та частково до нього. Він листувався із багатьма українськими та зарубіжними письменниками, вченими, культурними діячами.

Він понад усе любив Україну і боявся тих революцій, що несуть розруху, смерть, духовне зубожіння, варварство; виступав за невпинний розвиток суспільства, відчуваючи себе невід'ємною часткою свого народу, малої і великої Природи. Тому й залишився для нас яскравою зіркою незміреного космосу української культури.

Ключові слова: Ярошівка, Ніжинський лицей, Сорбонна, «Фігаро», «Труд», «Киевская старина», Україна, історія, література, мистецтво, фольклор, етнографія, І. Мазепа.

Ivan Zabyaka

A EUROPEAN WITH A UKRAINIAN SOUL TO VASYL HORLENK'S 165TH ANNIVERSARY

Abstract. The article deals with Vasyl Gorlenko, one of the most prominent Ukrainian culturologists of the late nineteenth century – beginning of the XX century. Whose name on the one hand did not belong to the forgotten names: it is fixed in all professional encyclopedias, many articles have been written about it, it is mentioned in the memoirs of contemporaries, there are even three monographs, on the other hand all this is very small, going out from what was done by Vasily Petrovich. There are a lot of problems raised in the writings of V. Gorlenko. There are some that are extremely important.

It was established that studying at the famous Sorbonne, he passed the beautiful school of the French theoretician of literature and art critic Ivan T., French classical literature and art, thus receiving a high level of education, education of the best spiritual traits of behavior, possessed at least 5 foreign languages.

It was discovered that when V. Gorlenko returned to his homeland, he first met in St. Petersburg with many prominent figures who came from his native land. One of these places of acquaintances is "Tuesdays" by M. Kostomarov. It was on them that V. Gorlenko was a true school of Ukrainian studies. And when Ukraine appeared periodicals that were in line with its patriotic interests, V. Gorlenko began to work with them. In the newspaper Trud, after twenty years of actual silence about T. Shevchenko, the first in Ukraine is a fragment of Russian tales of Taras Shevchenko "A walk with pleasure and not without morality" and the story "The Musician" with some reproach to everyone else who hadn't done it already.

It was found out that the Ukrainian elite rallied around the magazine "Kievan old woman" (1882-1906): V. Antonovich, D. Bagaliy, M. Belyashivsky, P. Golubovsky, V. Domanytsky, P. Efimenko, P. Zhitetsky, O. Lazarevsky, O. Levitsky, M. Sumtsov, V. Tarnovsky and many others. Here were M. Drahomanov, M. Kostomarov, V. Vynnychenko, Panas Mirnyi, I. Franko, M. Staritsky and dozens of other Ukrainian scholars and writers. Among them Vasyl Horlenko. Currently, 114-th of his publications, contained in this publication, are known. Articles, reviews, reviews of publications, information, folk records - each of these publications is an example of scientific conscientiousness and responsibility of the author. It was here that his multifaceted talent of journalist, literary critic and historian, ethnographer and folklorist, art historian, expert in Ukrainian antiquity was revealed. Quite often, V.

Gorlenko was the first, who write about the works of P. Mirny, I. Franko, I. Karpenko-Karyi, M. Kropivnitsky, I. Manzhuro and many others.

Invaluable source in the study of both the personality of V. Gorlenko and his environment is his correspondence. Currently, there are about 40 recipients and more than 700 letters to him and partly to him. He corresponded with many Ukrainian and foreign writers, scholars, and cultural figures.

He loved Ukraine most of all and was afraid of those revolutions that were devastated, death, spiritual impoverishment, barbarism; advocated the steadfast development of society, feeling as an integral part of its people, small and great Nature. Therefore, it remained for us a bright star of the unimpeded space of culture.

Keywords: Yaroshivka, Nizhyn Lyceum, Sorbonne, Figaro, Trud, Kievan old woman, Ukraine, history, literature, art, folklore, ethnography, I. Mazepa.

Постановка проблеми. Історія будь-якої держави не може бути написаною більш-менш повно, якщо до цього не будуть вивчені й досліджені біографії тих, хто безпосередньо творив матеріально-економічну, духовну, культурну сферу цієї держави. Кожен період мав своїх героїв і кожен з цих героїв зробив свій особистий внесок. Всі вони різні, але всі мають право на місце в історії, бути серед еліти народу. Україна тут, очевидно, не є винятком. Багато її кращих сил, що складали елітну частину її, зуміли реалізувати свій талант у чужих землях, можливо, навіть краще, ніж би вони лишилися на Батьківщині.

Коли країна стає більш-менш на рейки демократії, фактично незалежно від державної політики відбувається процес відродження пам'яті про тих, хто в минулому зробив посильний внесок у розбудову цієї держави. Це є фактичним доказом їхніх заслуг у формуванні явно чи не зовсім яскраво вираженого громадянського суспільства країни. Цей процес може бути досить тривалим, якщо не буде сформовано державної програми про увіковічення пам'яті своєї еліти, створення своєрідного пантеону української еліти. І здійснюватися це мусить такими напрямками: видання й поширення праць (якщо такі є); створення меморіальних кімнат у бібліотеках, школах; створення музеїв; установлення пам'ятників і пам'ятних знаків у тих населених пунктах, звідки вони родом, упорядкування, реконструкція могил; надання їхніх імен культурно-освітнім закладам; створення замкнених туристичних маршрутів, так званих – туристичних золотих кілець. В Україні практично немає жодного населеного пункту, в якому б не народилося одна чи й кілька осіб, які згодом склали еліту своєї нації. Стан її репрезентативності залежить саме від держави, реальної політичної волі її керівників. Адже вся Україна практично в цих золотих туристичних кільцях. І могутність будь-якої держави залежить від, умовно кажучи, духовної міцності її громадян, а потім уже від економічного зростання.

Серед духовних творців України обов'язково має бути й ім'я Василя Петровича Горленка – історика літератури, літературного критика, мистецтвознавця, етнографа, фольклориста, перекладача, популяризатора і просто – самовідданого патріота України, людини європейського рівня освіченості, виховання і відомого як серед українського, так і європейського оточення.

Аналіз досліджень і публікацій. В. Горленко належав до когорти журналістів-просвітителів. Слово

«журналіст» тут доречно лише тому, що він друкувався переважно в газетах та журналах. Це не обмежувало його в популярності серед читачів, але, враховуючи короткотривалу живучість цих видань серед публіки, це дещо впливало й на оцінку його публікацій ще за життя. Та, враховуючи значущість його праць, все-таки давало підстави згадувати, оцінювати його авторську позицію, як, скажімо, про авторство «Історії русів». Новітні дослідження схиляються саме до точки зору В. Горленка: ця праця вийшла з родини Полетиків. Великий розголос цілком закономірно мали його книги «Южнорусские очерки и портреты» (1898), «Украинские были» (1899), «Отблески» (1905, 1908). Провідні ЗМІ як Росії, так і України відгукнулися на вихід цих книжок.

Радянська історіографія значно багатша і багатогранніша. Вже в кінці 20-х рр. ХХ ст. він був «зарахований» до когорти українських буржуазних націоналістів. Звідси й підхід та обережність в оцінках його творчості та й його особисто. Помітним явищем став вихід книги «Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905. Зладила до друку Євгенія Рудинська» (К., 1928). З одного боку передмова до цього зробила великий прорив у вивченні насамперед життєпису В. Горленка, його місце в українських літературних та суспільних колах, а з іншого – тодішня ідеологічна атмосфера, особисті відвертості в листах не дозволили авторці подивитися на цю постать «з погляду вічності». Скажімо, його зізнання в тому, що він на початку 900-х р. минулого століття, періоду активних революційних подій, перебуваючи в Петербурзі, дещо відірвався від українських проблем, багатьма було піднято на щит і навіть сьогодні інколи використовується Горленкові в докір. Ніхто не задумується над тим, про які ж саме йдеться проблеми. А саме в цей період Горленко чи не найактивніше займається підготовкою до видання повного зібрання творів П. Куліша.

В. Горленко належить до тієї когорти національних культурних діячів, яку починають вивчати і досліджувати, до якої звертають спрагли погляди в часи, коли перевагу в суспільстві набирають демократичні устрої над командно-адміністративними, центристськими. Сонячними зайчиками промиготіли кілька матеріалів у 60–70-х роках. Так звана перебудова кінця 80-х – 90-х рр. відкрила бажання, але не дала можливості видати у двох видавництвах («Дніпро» і «Мистецтво») літературно-критичні і фольклорно-етнографічні та мистецтвознавчі збірники творів Горленка. Уже в

роки незалежної України репринтно перевидано його першу книжку «Южнорусские очерки и портреты» із передмовою автора цих слів. У Києві побачила світ монографія «Епістолярна спадщина Василя Горленка» (2002 та 2013 р.). Серед імен, які зробили великий внесок у горленкознавства, – це Вал. Шевчук, П. Ротач, С. Білокінь та ін.

Не лишилася в боргу перед В. Горленком і Європа. Ще на початку 30-х рр. у Парижі вийшла монографія Д. Дорошенка «Василь Горленко» (1934). І хоча вона побудована переважно на листах до Панаса Мирного, але автор знав Горленка особисто, тому розширив життєпис і сам факт виходу за кордоном уже багато чого значив. У кінці 40-х – на поч. 50-х р. в тому ж таки Парижі І. Борщак випускає журнал «Україна». Із десяти номерів у семи було присутнє ім'я Горленка. У двох із них О. Оглоблиним подано витяги із листів В. Горленка до М. Стороженка. В останньому – розпочато друк монографію І. Борщака «Українець-європеєць Василь Горленко», яка в повному обсязі видана в Україні лише 2014 р.

Мета дослідження. Основне завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб на основі публікацій В. Горленка, власних висловлювань як публічних, так і приватних, а також частково з друкованих джерел показати його як одного із великої кількості представників української інтелігенції, еліти, яка брала участь у розбудові духовної України ще в умовах царського режиму, самовіддано докладала до цього зусиль.

Виклад основного матеріалу. Року 1853, 1 березня [6] (за старим стилем) у сім'ї ротмістра Петра Дмитровича Горленка в селі Ярошівці Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині це село Українське – перейменували на початку 60-х рр. – Талалаївського району Чернігівської області) знайшовся хлопчик. Назвали його Васильком. У цьому – 2018 – році Василю Петровичу Горленку виповнилося 165 років від дня народження...

Навчався він у Полтавській гімназії, у Ніжинському лицейі Безбородька. Навчання в Ніжині було уривчастим і з переєкзаменовками. Вивчаючи документи, вражає те, що освітянські успіхи Горленка були трохи вищі за посередні, надто вже французька мова і та задовільно. Однак, як не дивно, це не заважає йому їхати до Франції, де, зрозуміло, не говорять російською чи українською мовою, вступати до одного із найкращих у світі університетів – Сорбони. «Властиво Париж і був, правдоподібно, за справжню школу Горленка», каже І. Борщак [5, 860].

Навчання в Парижі також не мало систематичного характеру. В одному із листів до художника і етнографа П. Мартиновича, характеризуючи невдалу свою діяльність у земстві, Горленко зазначає, що він «вийшов (добровільно, за чим глибоко шкодує, потім пропустив строки) з 2-го курсу університету» [13, № 25]. Хоча й не ясно, про який навчальний заклад іде мова, але відомо його причетність лише до Парижа.

І. Борщак припускає, що В. Горленко навчався між 1878–1882 роками. З листів В. Горленка до Д. Роша відомо, «що він читав у Парижі статтю Вогює про Мазепу, коли вона друкувалася [...] в 1879 р., що він – Горленко – вчився сербської мови в професора Леже, а останній читав її в 1882 році» [1, с. 861]. Сприймав і сповідував все своє творче життя філософію мистецтва Іпполіта Тена. В усякому разі це вже значно більше, ніж було відомо до цього. Хоча чомусь, констатуючи про повернення Горленка на початку 80-х років із Франції на Україну, дослідники творчості його з дивних причин не задумуються над тим, що в кінці 1878 року в журналі «Отечественные записки» з'явилася його перша стаття «Литературные дебюты Н. А. Некрасова» [5, с. 149–165], яка побудована не на французьких архівних матеріалах. Та чи й перша це була стаття його. Скажімо, в газеті «Новое время» також за 1878 р. є матеріали, що підписані криптонімами **В.Г.** і **Г.** Про те, що саме Горленко міг їх готувати, вказує географічне уточнення джерела публікації: Прилуцький повіт Полтавської області. Отже, справді до початку 80-х років Горленко бував у Франції кілька разів.

На наше міркування, творчість В. Горленка в другій половині 70-х років мало епізодичний характер. Горленко, як журналіст, дослідник, певно, працює лише для свого духовного задоволення, тематично ще не визначається, переважають освітні та літературно-критичні сюжети.

Дослідники творчості В. Горленка надто обережно говорять про повернення його до України М. Костомаровим. Ми ж схильні думати, що саме костомарівські «вівторки» та особисте спілкування сприяли цьому. Ось як він згадує про це у своєму нарисі «Дві поїздки з М. І. Костомаровим»: «Ці вечори на квартирі його на 9-й лінії Василівського острову, де він мешкав протягом двадцяти п'яти років, залишаться назавжди в пам'яті тих, хто їх відвідував. У цьому затишному закутку, звідки незліченні книги майже виживали господаря, все, з першого погляду, нагадувало батьківщину: і образ Ахтирської Богоматері, посередині стіни, поблизу робочого столу в кабінеті, і портрети Мазепи, Хмельницького, і малоросійська мова, і інтереси рідної народності. Зимового вечора, коли мороз міцнішав на Неві, ледь-ледь мигтіли ліхтарі в морозному повітрі і скрипіли полозки саней, гостинне світло у віконцях третього поверху манило до себе. Там відчувався начебто куточок далекого рідного краю» [9, с. 111].

Відкинувши високий стиль висловлених почуттів автора, можна з певністю сказати, що в даліні від батьківщини Горленко відчув справжню любов до неї: принижену й окрадену і в той же час багату і нескорену. Нам невідомо, хто ще відвідував «вівторки», але, знаючи, що вони проходили у Костомарова, то й цього достатньо, щоб одержати величезний інформаційний і емоційний заряд. Адже в особі Костомарова історія має не лише глибокого знавця предмету, а й неперевершеного його

популяризатора, лектора, а конкретно кажучи – оратора. Тому Горленко, як натура вразлива, захоплююча, одержав неабиякий урок з українознавства.

Першим «переломним» періодом можна вважати 1881 рік. Саме з цього року В. Горленко починає досить активно заглиблюватися в українські матеріали, об'єктом його дослідження стає Україна, її минуле, нинішнє в усій її багатогранності: етнографія і фольклор, музика і театр, література і старовина... Відбувається зміна столиць: з Петербурга переїжджає до Києва, хоча більшу частину часу проводить якщо не в Ярошівці, то, кажучи сучасною термінологією, в наукових експедиціях по Лівобережній Україні, намагаючись побувати у найвіддаленіших куточках кожного з повітів.

З 1881 року в Києві починає виходити «економічна, суспільна, політична і літературна» російськомовна газета «Труд». Ні до політики, ні до економіки Горленко відношення не мав і все своє життя старався від них відмежуватися. В газеті його цікавила література і мистецтво. На цей час Горленко набув неабиякого журналістського досвіду в північній столиці. Про широку обізнаність, глибокі знання з українки, високий рівень майстерності як блискучого стиліста, літературного критика, тонкого психолога довідуємося з публікацій Горленка в газеті «Труд», а потім в журналі «Киевская старина». Горленко, власне, намагається повторити спробу своїх попередників, скажімо, П. Куліша і його огляди української літератури, уміщені в журналі «Основа», створити обличчя цієї літератури з усіма її перевагами і недоліками, акцентуючи насамперед на національну гідність. Підстав для цього було більше ніж достатньо. З часу публікації кулішівського огляду минуло два десятиліття, недостатня увага критиків до українських творів і т. д. Ось що Горленко писав стосовно власної (національної) гідності: «На зорі малоруської писемності перші письменники, люди з талантом, присвоївши нашому сільському людові тупі і придуркуваті риси. Це могло знаходити пояснення в епосі, коли один вихід на сцену мужика здавався вже зухвальством. Вихованці тієї традиції, пп. Ващенко-Захарченки tutti-frutti, дотримувалися старих переказів, але позбулися вже старих властивостей розуму й веселості. Караюча Немезіда розправилася по-своєму з псевдонародними гаєрами, які упираються, і нагородила їх глупотою, що обеззброює обурення» [3, с. 155]. Горленко завжди був українцем і пишався цим, бо йому було чим і ким гордитися.

Одне з найсвятіших імен – Шевченко, – як художник, як письменник, як людина. Досить тривалий відрізок свого життя В. Горленко присвятив літературній і художній спадщині Кобзаря. Чи не перший він крикнув «пробі» на пошуки мистецьких творів Шевченка, врятувавши таким чином багато з них від загибелі, першим на Україні (в Росії – М. Костомаров) розпочав публікацію прозових повістей Шевченка і саме в газеті «Труд» [15, с. 55–56]. Отже,

тут дозволимо собі зупинитися тільки на одному моменті, на якому недостатньо звернено уваги в журнальній статті. В цілому до прозових творів, як до художніх, Горленко ставився як до матеріалу, який має велике моралізатоське значення і особливо для біографії Шевченка, але висловлює своє незадоволення з приводу того, що ці повісті до того часу ще не побачили світ. «Їхня доля, – пише Горленко в передмові до публікації повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», – до останнього часу відома була небагатьом і, на сором шанувальників поета, цікавила також небагатьох. І не те, щоб про них не знали» [2].

Читач, певно, спостеріг, з якою делікатністю 28 літній Горленко робить докір і шевченкознавцям, і тим, хто його (Шевченка) любили, за пасивність до видання повістей, їх популяризування. Делікатність, вишуканість форм критики – це не маскуваність перед цензурою чи не зробити боляче опоненту, – це європейське виховання, це європейська культура Горленка, це його природна ментальність, як українця, яких зараз нам так не вистачає практично на всіх рівнях, в усіх сферах діяльності нашого суспільства. Не образити, не принизити, не продемонструвати свою зверхність над однодумцем, опонентом, а дати йому знати, що він помиляється, неправильно чинить, розуміє, дати можливість виправитись... Такий був Горленко, таким його знали всі, хто його знав особисто чи опосередковано через його твори, листи...

Серед інших публікацій у газеті «Труд», автором яких є Горленко, виділяються такі: «До гоголівської легенди», «Думи селянина», «Сарра Бернар», «Майська ніч» у Петербурзі», «Літературні розкопки» (у двох номерах) та інші. Трудність у точних виявленнях матеріалів Горленка завжди полягала в тому, що інколи він їх не підписував. Для нього завжди було важливо не власна публікація, а сказати те, що було іще невідоме на той час. Стосується це газети «Труд», журналу «Киевская старина» інших видань.

Таким чином, уже на початку 80-х років XIX ст., коли Горленку не було ще й 30 років, багатьом стало зрозуміло, що в українську культуру прийшла людина з європейським рівнем освіти, яка однаково глибоко розумілася на проблемах літератури, мистецтва, освіти, історії і чи не найосновніше – керувалася у вирішенні їх національною ідеєю, ревно оберігаючи і захищаючи її від усіляких домішок, схрещень, перекручень. У цьому глибоко переконує вся його творча діяльність, що стосується українських тем, та й оцінка радянськими дослідниками 30–70-х років, які звинувачували Горленка в українофільстві, націоналізмі, лібералізмі та інших «гріхах», які зараз мають уже протилежний зміст і тлумачення, тобто такий, який і повинен бути в розвиненому, цивілізованому суспільстві. «Пишіть, будь ласка, швидше, – умовляє Горленко П. Мартиновича, щоб той відповів на його лист. – Тільки від вас віє на мене

справжньою Україною і народом нашим, його справжніми духовними рисами. У тутешніх (київських. – І. З.) українофілів стільки штучного і фальшивого, що з ними втрачаєш правдиве розуміння життя» [11, № 32].

1882 року в Україні відбулася велика подія: почав виходити журнал «Киевская старина». Навколо нього згуртувалися найкращі сили того часу: В. Антонович, І. Каманін, Г. Житецький, О. Лазаревський, О. Левицький і багато інших відомих донедавна лише спеціалістам борців за українську культуру, правдиву історію України. Серед цього букету помітно виділяється і Горленко. Його багатогранний талант проявився саме на сторінках цього часопису. Хоча журнал був «историческим», однак вдавалося друкувати фольклорно-етнографічні, мистецтвознавчі, літературно-критичні матеріали. Була спеціальна рубрика «Бібліографія», де розміщувалися рецензії, інформації як на історичні праці, так і на художні. І, ясна річ, мова йшла переважно про ті твори, які написані на українському матеріалі, про Україну. Треба тільки прочитати листи Горленка, щоб збагнути міру відданості його цьому виданню, дізнатися про переживання і стурбованість, які пов'язані були з фінансовими труднощами, цензурними утисками іншими непорозуміння, які торкалися «Киевской старины». На сьогоднішній день нам відомо 114 публікацій В. Горленка в цьому журналі, сюди не включаються ті, які він редагував, готував до друку. Тому марно одного разу йому пропонували стати редактором цього видання. Він бачив каторжну роботу редакторів-попередників, які, віддаючи всю свою енергію на журнал, самі не могли займатися творчою діяльністю: не вистачало ні сил, ні часу. Без активної і плідної літературної праці Горленко не міг жити і дня. Позбавити його такої праці – дорівнювало смерті.

Тематично публікації в журналі можна розділити так: етнографія і фольклор, мистецтвознавство і літературна критика (від інформації про вихід книжки до глибокого літературного аналізу), театр і минуле України, церковна археологія та історія. І в усіх цих тематичних напрямках Горленко намагався бути точним, все зв'язав до найменших дрібниць, опирався на першоджерела, від себе додавав лише те, що випливало за змістом і логікою, – і все це стосувалося тільки України. «Україна, – писав він у листі до свого приятеля із Франції Д. Роша, – це річ, що дорожче від неї для мене іншої не існує» [1, с. 857]. Так, як любив Шевченко Україну, то й Горленко, люблячи Шевченка, з яким вони були знайомі, коли Васильку було лише шість років, не міг любити її інакше, тоді б Горленко не був би тим, ким він був і є зараз. І в тому, що вони померли в Петербурзі, а поховані на рідній землі, є не лише символічно, а й однаково схоже, лише з тією різницею, яка є між Шевченком і Горленком взагалі, – перший похований «на Україні милій», а Горленко, «претендуючи» на дорогу йому Україну, у ролі якої, – Ярошівка...

Відкрив себе Горленко в «Киевской старине»

одразу двома матеріалами. Перший – «Бандурист Иван Крюковский (текст девяти дум, с биографической заметкой – великий за обсягом, оригінальний за змістом уміщує, власне, й десятку думу, але не текст, а лише короткий виклад: «Олексій Попович», «Відчим», «Соколи», «Про сестру і брата», «Про вдову та сини», «Про озовських братів», «Самійло Кішка», «Тарас Бульба та сини» (в переказі. – І.З.), «Хведор Безрідний», «Іван Коновченко». Якби Горленко, досліджуючи народну творчість, залишив тільки цю публікацію, то й тоді б його ім'я залишилося назавжди серед найвидатніших фольклористів України. Серед інших матеріалів Горленка – «Кобзари и лирники», «Вариант песни о правде», «Малороссийские народные игры окрестностей Переяслава». Друкувалися фольклорні джерела і в збірниках. Багато роздумів Горленка про народну творчість «розсипано» в його листах до П. Мартиновича, Б. Грінченка.

Другий матеріал, яким розпочав Василь Петрович співробітництво з журналом, – це невелика стаття «Малороссийские старинные портреты», в якій продемонстрував свої здібності в описах живописних творів: портрети гетьманів Івана Мазепи та Івана Самойловича, митрополита Київського і Галицького Йосипа Тукальського і єпископа Білгородського Іоасафа Горленка і т. д. Частина цих портретів належала саме В. Горленку. Але не це в даному випадку найголовніше. Справа в тому, що Горленко не побоявся тоді досить спокійно говорити про гетьмана Мазепу, про якого мали право вести мову ще донедавна як про зрадника. Портрет гетьмана – належав Горленку.

Як мистецтвознавець, Василь Петрович значно частіше виступав у журналі із публікаціями. Кілька статей уміщено про Т. Шевченка-художника, В. Боровиковського. Горленко перший в Україні представив Шевченка-прозаїка так само першим розпочав писати про Шевченка-художника. Поруч з описами, аналізом мистецьких сюжетів, часто друкував списки відомих і невідомих картин цих художників, зазначав місця зберігання чи знаходження, якщо були відомі, закликав до пошуків, до вивчення творчості українських живописців. У мистецтвознавчій діяльності В. Горленка можна досить чітко простежити тенденцію утвердження української національної ідеї, розмежування її від російської. В 90-х роках поза минулого століття, скажімо, він досить активно збирає інформацію про художника Д. Левицького та його картини, веде активну листування з його нащадками. Пише кілька статей про його творчість. Одна з них, але вже як узагальнююча, була уміщена в книжці В. Горленка «Украинские были», що побачила світ 1899 року в Києві. А через три роки, 1902, в Петербурзі, світ побачив розкішне виданий альбом «Русская живопись в XVIII веке. Д. Г. Левицкий (1735–1822)». І хоча на титулі його упорядником значився С. П. Дягилев (видавець цього альбому. – І. З.), однак фактичним упорядником був В. Горленко, як і

автором передмови. Перші видруковані примірники одразу ж були подаровані царю. Чим гордився Горленко. Хоча авторський примірник довго не міг випросити у видавця для себе та для нащадків... Як Д. Левицького, так і В. Боровиковського (Т. Шевченка також) тоді вважали російськими художниками. Та й понині їх, особливо двох перших, не називають українськими. Горленко ж їх вважав національними художниками, хоча вони й жили тривалий час в Росії, там померли. Таланти, які народилися на українській землі, на ній вирости, сформувалися як особистості, професіонали не можуть належати іншій нації, окрім своїй. Національний елемент (позитивний) завжди буде присутній в їхній діяльності. Таких постатей, як Боровиковський і Левицький Горленко віддати не міг, як не міг віддати всього того, що стосувалося України.

Особливої уваги заслуговує творча діяльність В. Горленка в журналі «Киевская старина» як критика. Історик О. Лазаревський писав у листі до Г. Милорадовича: «Горленко найкращий майстер з теперішніх наших літературних митців». Так як знав літературу сучасну й минулу (особливо, зрозуміло, українську) Горленко, в той час було спеціалістів небагато. Практично не було такого твору, який би не прочитав він. Більшість із них потрапляли в поле зору Горленка як критика. Особлива принциповість його проявлялася, коли необхідно було чітко визначити істинні корені витоку предмету, процес його розвитку, наявність національного елемента.

1884 року в Києві з'явилася книжка професора М. І. Петрова «Нариси історії української літератури XIX століття». Горленко одразу ж відгукнувся на її вихід, надрукувавши в журналі «Киевская старина» розгорнуту рецензію. «Солідна праця професора Петрова, – пише критик, – заслуговує особливої уваги вже як перше самостійне дослідження, присвячене долі малоросійської літератури» [4, с. 664]. Справді, до цього часу існували дослідження з української літератури лише у вигляді статей, розкиданих по різних періодичних виданнях. Отже, тільки сам факт появи такого об'ємного дослідження має вже велике значення. Але для Горленка, цілком справедливо і закономірно, цього замало. Він ставить кілька актуальних і концептуальних запитань до книжки, на які вона мала б відповісти: «В якій же мірі використано автором історичний метод до його праці? Чи досліджені всі фактори, які впливають на утворення і розвиток писемної української літератури, чи простежена її двоїста роль: помічниці літератури загальноросійської і творця самостійного літературно-національного типу?» [4, с. 664]. Уважний читач, а надто вже професіонал зауважить, що В. Горленко знав, так званих, російських письменників – вихідців з України, – які творили російську (загальноросійську) літературу, цим самим українську літературу він ставить вище від російської. З іншого боку він упевнений у спроможності українських сил творить національну літературу, не гіршу, не нижчу від російської. Чому він ставить це

питання у своїй рецензії? Тому що автор книжки, росіянин за походженням, не вирішує його у своєму дослідженні.

Актуальність поставлених запитань Горленком, не зменшилася з плином часу, тим паче, коли Україна стала незалежною державою. Деякі з запитань на сьогоднішній день переросли вже в глобальні культурологічні проблеми, вирішувати яких нинішнім і майбутнім новим генераціям літературознавців, філософів, істориків, політиків та ін. І в цьому дана рецензія Горленка стане корисною для вивчення не лише історії проблеми, а й методики і прийому. «Навряд чи можливе вивчення творчості будь-якого народу без усвідомлення його національно-духовних особливостей, – продовжує Горленко, – як вони відбивались в його історії, у всьому його моральному типі і більше всього в народній поезії. Такого вивчення не було, немає його і в книжці п. Петрова. Через те малоросійська література в нього є чимось відірваним від ґрунту, справою декількох людей-письменників. При такому погляді випускається з поля зору ті внутрішні сили, які її народжують, те, яке не проявляється зовні, народне життя, яке є й існує, поки цей народ не втратив особливості свого духу, і показником якого служить література» [4, с. 665]. І далі: «На малоросійській літературі не міг не відбитися загальноросійський вплив. Загальне політичне життя обох народів, спільне створення загальноросійської словесності, в яку внесено багато південноросійських (тобто українських. – І. З.) рис, все це робило такі впливи необхідними і неминучими. Та ці впливи були взаємними [Виділення наше. – І. З.] і їх аналіз вимагає особливої старанності. [...] Які сторони внесено однією народністю, які іншою? Які переважали, залишили слід, створили новий напрямок? Чи можна назвати «впливом» риси, що вийшли з півдня і повернулися знову в його літературу? Все це важливо вирішити не в розумінні питання про якусь там першість чи ворожнечу, а в розумінні культурно-історичному...» [4, с. 665].

Задумаємося над сказаним Горленком, поміркуємо сам на сам відверто, щиро, чесно. Чи жили ми у взаємності із «старшим братом», чи не згасала поступово українська культура, чи не розріджувалась «взаємним» перерозселенням народів українська народність, чи не ставала одна з найбагатших, наймилозвучніших мов світу мовою лише селяків та окремих груп професіоналів, більшість з яких в побуті вже говорили іншою мовою не українського народу? Багато ще запитань можна поставити і не в плані «ворожнечі». Одне зрозуміло, що теоретичні розробки, начерки з утвердження української національної ідеї В. Горленка надзвичайно актуальні для висвітлення як «в розумінні культурно-історичному», так і в практичному: для створення нових підручників, посібників, навчальних програм, власне, розвитку національної освіти, культури, науки, економіки і, в тому числі, й політики.

У своїх міркуваннях В. Горленко глибокий, різносторонній. Ми лише доторкнулися до них, більше цитували, ніж коментували, аналізували його думки, твердження. Сьогодні – день Горленка і не можна позбавляти його слова. Надто вже часто стараємося когось представляти своїми устами, а не устами власника...

Перу Горленка в газеті «Труд» та журналі «Киевская старина» належать статті і матеріали про письменників І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Костомарова, Панаса Мирного, І. Франка, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Я. Щоголева, І. Манжуру, П. Куліша та інших.

У 80-х роках, окрім творчої діяльності, Горленко займався і громадською – в земстві. Однак, як видно із спогадів самого Василя Петровича, ця кар'єра не мала успіху. «В тому, що говорили Вам про мою невдачу земську діяльність, – пише він до П. Мартиновича, – правильний загальний характер. Однак, крім того, що переконався я наскільки мало можна пробити кору егоїзму і вигоди, якими насичене-суспільство, я повинен відверто сказати, що я був поганим земцем, не маючи нахилу до, так сказати, публічної діяльності» [14, № 25]. Яке прекрасне зізнання для роздумів декого з нинішніх громадських діячів різних рівнів, діяльність яких перенасичена «егоїзмом і вигодою». Навряд чи хто з них відмовиться на користь загальної справи чи бодай на користь ідеї, швидше всього організує на захист власних інтересів всенародний референдум.

Горленко, відмовившись від земства, ясна річ, зосередився на творчих проблемах. «Якщо ви стежите останнім часом за «Киевской стариной», – знову з листа до П. Мартиновича, – то бачили там дещо з того, чим я був зайнятий. (З буквами *В. Г.* чи *Г.* або *И.*). Але я найбільше займався підготовкою себе до праць, які вимагають кращих знань, праць, які я частково розпочав, частково зібрався. По-перше, я пишу кілька історико-белетристичних нарисів про минуле Малоросії. За ними повинні піти інші, потім роман, потім популярно написана «Історія Києва»¹, на яку я одержав уже замовлення. Все це вимагає, звичайно, часу і багато роботи. [...] Потім ми дуже серйозно були зайняті тут (у Києві. – І. З.) вивченням давньої малоросійської культури і літератури (до XIX ст.). Упорядковується історична хрестоматія цієї літератури, у значній мірі за рідкісними стародруками і за рукописами. Відкриті цілі автори і талановиті, цілий ряд думок, літературні течії і школи. Це величезна робота, але її значення в майбутньому також велике. Взагалі роботи тьма і такої роботи, без якої ми ніколи не станемо твердо на ноги. Одна з найбільших і святих – це етнографія і мистецтво» [9, № 14].

Наскільки нам відомо, багато що з

перерахованого і вказаного не побачило світ, а значить, за Горленком, ми «не стали твердо на ноги». Заперечити це й зараз практично неможливо. Причини невиконання деяких пунктів із програми, їх пояснення знаходимо в одному з листів до П. Мартиновича: «Повинен сказати вам, що знемагаю від величезної кількості матеріальних справ і неприємностей, що нахлинули на мене. У лютому змушений віддуватися за давні фінансові зобов'язання, що пов'язані з землею. Не знаю, як і викручусь. Потім будь скільки-небудь душевного спокою, – повинен би наполегливо працювати для преси і за *внутрішньою потребою* [Виділення наше. – І. З.]. Та лиха доля пригнічує дух. Хапаюся за все і нічого путнього не роблю [...]» [10, № 34].

Отже, на заваді стають матеріальні і господарські справи. До цього побудувала думка, ніби в кінці 90-х років Горленко стурбовується цими проблемами і намагається їх поправити заробітчанством у Петербурзі. Однак, як видно з листування до П. Мартиновича та інших, вже в другій половині 80-х років Горленко робить спроби мати незалежність від «матеріальних справ» для творчості. «Я ще не писав вам (до П. Мартиновича. – І. З.), що в кінці грудня чи початку січня, я передбачаю поїхати на короткий час до Петербурга. Мета моя: відновити відношення з газетами, щоб мати можливість що-небудь заробляти для поліпшення поганих своїх фінансів» [8, № 32]. А вже 18 лютого 1888 року Горленко пише листа з північної столиці, у якому повідомляє більше про спільні справи, аніж про особисті. З особистими, певно, було значно складніше.

Цікаву інформацію містить лист Горленка до Олександра Іполітовича Гаврилова, фольклориста; «Я приїхав до Петербурга [...] і потрапив у такий вир давніх знайомих і зустрічей, що голова пішла обертом» [7, № 37], достовірність і гіперболічність цієї фрази пояснюється тим, що Горленко таким станом задоволений, але не заспокоєний. Він не може всі дні, весь час проводити в колі знайомих, друзів. «Я ретельно відвідую публічну бібліотеку заради кількох розпочатих праць, матеріалів для яких не знайдеш у Києві», – пише він до того ж Олександра Іполітовича від 29 лютого 1888 року [11, № 37].

До цього часу говорилося, що до Петербурга погнала Горленка матеріальна скрута. Не відкидаючи цього, паралельно припускаємо, що була й інша причина, яка більш властива Горленку, як людині творчій, – це петербурзькі архіви і бібліотеки. За кілька років «возз'єднаного» життя Росія викачала не лише величезну силу українського інтелекту, вона вивезла все найцінніше з духовної сфери: книги, рукописи, викопні артефакти і т.д., яке належало Україні, було присвячене Україні... Тому Горленко – український культуролог – міг угамувати творчу спрагу лише в петербурзьких, інколи в московських архівосховищах.

Лише через 10 років (1898 р.) Горленко переїжджає до Петербурга, співробітничав в

¹ Такого видання йому не вдалося підготувати. – І.З.

основному в газеті «Новое время». Цей період, так званий «петербурзький», тривав також 10 років, власне, до кінця життя. Це був складний і суперечливий відрізок часу, практично не досліджений і не вивчений. Характеризувати його лише за листами, значить бачити тільки один бік. Необхідне вивчення його досить багатой друкованої продукції, рукописної спадщини, що зберігається в петербурзьких та московських архівах і доступ до яких ускладнений як матеріальними можливостями з нашого боку і в'ялістю з протилежного, так і політичною ситуацією, коли в цілому московські архіви обмежили або й заборонили доступ українським дослідникам до їхніх сховищ, до українських джерел. Але одне можна сказати про цей період: перебравшись до Петербурга, він найжджав туті лише на кілька місяців зимового часу (і то не кожного року) Отож, ні про який відрив від України говорити тут не можна. Співпрацюючи з кількома періодичними виданнями (в основному з «Новым временем»), Горленко там багато умістив матеріалів, що мали безпосереднє відношення до України. Частина їх уміщено в його книжці «Отблески» (1905), яка була перевидана через рік після його смерті (1908). Багато часу, а це роки, Горленко саме в цей період присвячував українським темам, проблемам, особам. Один із найяскравіших прикладів – підготовка повного зібрання творів і листів П. Куліша.

Горленко був знавцем не лише літератури і мистецтва, фольклору та етнографії. Здається, не було такого факту чи епізоду з минулого України, щоб він про нього не читав, не знав. І що вражає, – це надзвичайно широка джерелознавча обізнаність. Певно, у справді культурного, інтелегентного оточення знання історії свого народу – першочергова основа, але історії такої, яка була в дійсності. В цьому відношенні Горленко відзначався надзвичайною чесністю: кого б і чого б це не стосувалося, він завжди намагався бути об'єктивним. Ось як він згадує одного з своїх предків, прилуцького полковника Дмитра Лазаревича Горленка, який після поразки 1709 року (Полтавської битви) пішов із Мазепою: «Дмитро був одним з найближчих людей до Мазепи [...]. Він відзначався тими ж перевагами і тими ж вадами, як і сам Мазепа. Був розумний, досить освічений (збереглися його латинські листи), але був і стяжатель [...]. Гріхи самого гетьмана і старшини того часу – було стягання за рахунок селянства і козацтва та відчуження від народних інтересів. Хороші, щирі риси – ненависть до абсолютизму і тиранії Петра та бажання зберегти за всяку ціну колишні політичні права [...]» [12, № 24]. Відомо, що Д. Горленко разом з іншими полковниками незалежно від гетьмана дійшли до думки про роз'єднання України з Росією. Наскільки такі факти актуальні і повчальні сьогодні – зрозуміло багатьом. Але, повертаючись до нащадка Дмитра – Василя Петровича, зазначимо й те, що він виявився і певним пророком (чесність і справедливість завжди пророчі) стосовно гетьмана І. Мазепи: «Коли історія

відміє від цієї постаті весь бруд анафем і проклять, то справедливий суд скаже, що як особистість, як політик, Мазепа найвизначніший гетьман після Хмельницького, і що *він був останнім гетьманом*» [Виділення автора. – І. 3.] [17, № 24]. Справедливий суд прийшов і сказав, що Мазепа – захисник національних інтересів, прихильник і меценат високої культури,... хоча, як засвідчує Горленко, і стяжатель, але, додамо від себе, не заради стягання, а для могутності України, її розквіту і високого рівня розвитку. Лише зараз маємо можливість дізнатися про той чи той факт у розбудові церков, храмів, на які Мазепа щедро виділяв кошти... Отже, ті звинувачення в адресу Василя Петровича про замилювання ним старовиною, минулим, своїми предками засвідчує не лише очевидність такого факту і збочене розуміння його, а й те, що справді було чим пишатися і захоплюватися. Нас настирливо відгороджували, оберігали всілякими засобами від такого сприйняття історії, бо вона не вкладалася в ті штучні, надзвичайно обмежені рамки світогляду, ідеологічні критерії... Горленко й тут витримав випробування часу.

Висновок. Отже, в особі В. Горленка маємо неординарну творчу і психологічну постать, яка своїм інтелектом, знаннями і досвідом зуміла пробити товщу ідеологічних заборон, дійти до нас (хоча й не в повному обсязі) із думками, переживаннями, власним світом, цим, зрозуміло, найціннішим скарбом, знайшовши заслужене місце серед найкращих представників на творчій ниві.

Свого часу Горленка обзивали дідичем і лібералом, українофілом і чорносотенцем, його звинувачували у вузькому естетизмі і в боязні революції 1905 року... Усе це правда, якщо дивитися в криве дзеркало історії. Він був паном, та залишив у народі тільки хороші спогади, нікого з простих людей не образивши. У цьому й проявлявся його лібералізм. Понад усе – він любив Україну і клеймо українофіла, кажучи сучасною мовою, можна замінити на україноман, українолюб. Він працював у газеті «Новое время», яку називали реакційною, чорносотенною, але до цієї ідеології В. Горленко не мав ніякого відношення, навпаки, він використовував цей орган для пропаганди України, для висвітлення її минулого і сучасного. Він справді був естетом, але слово «вузький» не відповідало його європейському рівню освіти, бо він був естетом тонким і блискучим стилістом. Він часто ставав на стежку першопровідника і відкривача, пишучи про І. Котляревського, Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Франка, знаходячи і друкуючи припорошені сторінки історії України, її культури, сторінки біографій її найкращих представників. Піднімав із незаслуженого забуття великих українських художників Д. Левицького і В. Боровиковського, збирав залишки народної творчості і цінні речі української старовини... Він дійсно боявся революції, але тих, які несуть з собою розруху, смерть, духовне зубожіння, варварство. Він не був революціонером, але постійно

виступав за невинний розвиток, відчуваючи себе невід'ємною часткою свого народу, малої і великої Природи. Тому й залишився для нас яскравою зіркою незмірного космосу української культури.

1. Борщак І. Українець-європеєць Василь Горленко // Україна. Українознавство і французьке культурне життя. – Ч. : 10. – С. 861.

2. В. Г-ко. Из неизданной повести Т. Г. Шевченка // Труд. – 1881. – № 122. – 11 декабря.

3. В. Г-ко. Юмористические рассказы и сцены из малорусского народного быта. В. П. Жуковского. Киев. 1884 г. // Киевская старина. – 1884. – Январь. – С. 155.

4. Г. Очерки истории украинской литературы XIX столетия. Н. И. Петрова. Киев, 1884 г. // Киевская старина. – 1884. – Апрель. – С. 664.

5. Горленко В.П. Литературные дебюты Н.А. Некрасова. (Библиографические материалы) // Отечественные записки, 1878. – № 12. – Отд. 2.– С. 149–165.

6. Існують різні точки зору з приводу того, коли народився В. Горленко. Дата 1 січня була зафіксована вже в некролозі, уміщеного в журналі «Україна» Д. Дорошенком (Україна. – 1907. – № 5. – С. 214). Знаючи джерела (про них нижче), в яких зафіксована дата народження 1 березня, нам важко пояснити природу появи першої дати. Проте вона, очевидно, з легкої руки Д. Дорошенка перекочувала в іншу літературу, де зазначається дата народження В. Горленка: словники, довідники, енциклопедії (Українські письменники. Біо-бібліографічний словник. Том другий. – К., 1963. – С. 188 Краткая литературная энциклопедия. Том 2. – М., 1964. – С. 279; Шевченківський словник. Том перший. – К., 1976. – С. 166. Всі видання УРЕ і УРЕС також зазначили січневу дату). Проте існують інші джерела, які фіксують дату народження 1 березня Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. – К., 1901. – С. 326; на надмогильному пам'ятникові; Общая ведомость Нежинской гимназии за 1867/1868 учебный год. По всем предметам гимназического курса // Філіал Чернігівського облдержархіву у м. Ніжині, ф. 1367. оп. 1, од. № 5. с. 60. На наше переконання, є всі підстави **вважати датою народження В. Горленка саме 1 березня за ст. ст.**

7. Лист В. Горленка до О. Гаврилова від 29 лютого 1888 р. // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – Архів рукописів) – Ф. 102. – № 37.

8. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 11 грудня 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 32.

9. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 11 квітня 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 14.

10. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 14 січня 1888 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 34.

11. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 23 листопада 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 32.

12. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 5 вересня 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 24.

13. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 5 вересня 1887 г. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 25.

14. Лист Горленка до П. Мартиновича від 5 вересня 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 25.

15. Про це детальніше: Забіяка І. Василь Горленко і Тарас Шевченко // Українська мова та література в школі. – 1992. – № 3–4. – С. 55–56. (Передмова до публікації передмови В. Горленка до повісті Т. Шевченка «Прогулка...». «З ненадрукованої повісті Т. Г. Шевченка»).

References

1. Borshchak I. Ukrayinets'-yevropeyets' Vasyl' Horlenko // Ukrayina. Ukrayinoznavstvo i frantsuz'ke kul'turne zhyttya. – Ch. : 10. – S. 861.

2. V. G-ko. Iz neizdannoj povesti T. G. Shevchenka // Trud. – 1881. – № 122. – 11 dekabrya.

3. V. G-ko. Jumoristicheskie rassказы i sceny iz malorusskogo narodnogo byta. V. P. Zhukovskogo. Kiev. 1884 g. // Kievskaja starina. – 1884. – Janvar'. – S. 155.

4. G. Oчерki istorii ukrainskoj literatury XIX stoletija. N. I. Petrova. Kiev, 1884 g. // Kievskaja starina. – 1884. – Aprel'. – S. 664.

5. Gorlenko V.P. Literaturnye debjuty N.A. Nekrasova. (Bibliograficheskie materialy) // Otechestvennye zapiski, 1878. – № 12. – Otd. 2.– S. 149–165.

6. Isnuyut' rizni tochky zoru z pryvodu toho, koly narodivsya V. Horlenko. Data 1 sichnya bula zafiksovana vzhe v nekrolozi, umishchenoho v zhurnali «Ukrayina» D. Doroshenkom (Ukrayina. – 1907. – # 5. – S. 214). Znayuchy dzherela (pro nykh nyzhche), v yakykh zafiksovana data narodzhennya 1 bereznya, nam vazhko poyasnyty pryrodu poyavy pershoyi daty. Prote vona, ochevydno, z lehkoj ruky D. Doroshenka perekochувала v inshu literaturu, de zaznachayet'sya data narodzhennya V. Horlenka: slovnyky, dovidnyky, entsyklopediyi (Ukrayins'ki pys'mennyky. Bio-bibliografichnyy slovnyk. Tom druhyy. – K., 1963. – S. 188; Kratkaja literaturnaja jenciklopedija. Tom 2. – M., 1964. – S. 279; Shevchenkiv's'kij slovnik. Tom pershij. – K., 1976. – S. 166. Vsi vydannya URE i URES takozh zaznaczyly sichnevu datu). Prote isnuyut' inshi dzherela, yaki fiksuyut' datu narodzhennya 1 bereznya: Modzalevs'kij V. L. Malorossijskij rodoslovnik. T. 1. – K., 1901. – S. 326; na nadmogil'nomu pam'jatnikovj; Obshhaja vedomost' Nezhinskoj gimnazii za 1867/1868 uchebnyj god. Po vsem predmetam gimnazicheskogo kursa // Filial Chernihivs'koho oblderzharkhivu u m. Nizhyni, f. 1367. op. 1, od. # 5. s. 60. **Na nashe perekonannya, ye vsi pidstavy vvazhaty datoyu narodzhennya V. Horlenka same 1 bereznya za st. st.**

7. Lyst V. Horlenka do O. Havrylova vid 29 lyutoho 1888 r. // Viddil rukopysnykh fondiv ta tekstolohiyi Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrayiny (dali – Arkhiv rukopysiv). – F. 102. – # 37.

8. Lyst V. Horlenka do P. Martynovycha vid 11 hrudnya 1887 r. // Arkhiv rukopysiv. – F. 102. – # 32.

9. Lyst V. Horlenka do P. Martynovycha vid 11 kvitnya 1887 r. // Arkhiv rukopysiv. – F. 102. – # 14.

10. Lyst V. Horlenka do P. Martynovycha vid 14 sichnya 1888 r. Arkhiv rukopysiv. – F. 102. – # 34.

11. Lyst V. Horlenka do P. Martynovycha vid 23 lystopada 1887 r. // Arkhiv rukopysiv. – F. 102. – # 32.

12. Lyst V. Horlenka do P. Martynovycha vid 5 veresnya 1887 r. // Arkhiv rukopysiv. – F. 102. – # 24.

13. Lyst V. Horlenka do P. Martynovycha vid 5 sentyabrya 1887 h. // Arkhiv rukopysiv. – F. 102. – # 25.

14. Lyst Horlenka do P. Martynovycha vid 5 veresnya 1887 r. // Arkhiv rukopysiv. – F. 102. – # 25.

15. Pro tse detal'nishe: Zabiya I. Vasyli Horlenko i Taras Shevchenko // Ukrayins'ka mova ta literatura v shkoli. – 1992. – # 3–4. – S. 55–56. (Peredmovna do publikatsiyi peredmovy V. Horlenka do povisti T. Shevchenka «Prohulka...». «Z nenadrukovanoyi povisti T. H. Shevchenka»).

УДК 94(477): 271.2-726.2 (17/18)

Світлана Кагамлик

ТВОРЧА СПАДЩИНА ЦЕРКОВНИХ ІЄРАРХІВ УКРАЇНИ РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ ЯК КОНСОЛІДУЮЧИЙ ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я (НА МАТЕРІАЛАХ БОГОСЛУЖБОВИХ І АГІОГРАФІЧНИХ ТВОРІВ)

Анотація. У статті проаналізовано творчу спадщину українських архієреїв ранньомодерного часу, зокрема праці, які послужили консолідуючим чинником українського православ'я – богослужбові та агіографічні твори. Зроблено висновок, що богословські та агіографічні твори церковних ієрархів виконували важливу місію цілеспрямованої популяризації українських, головним чином київських, святинь та піднесення авторитету українського православ'я. Головним центром їх підготовки та публікації стала Києво-Печерська лавра. З ініціативи та особистої участі Петра Могили з кола діячів очолюваного ним Печерського культурно-освітнього гуртка вийшли фундаментальні богослужбові твори, які були необхідні для виходу з кризи українського православ'я. Вихід чотирьохтомної агіографічної енциклопедії Димитрія Туптала («Життя святих») став найвищим злетом агіографічної писемності в Україні та справив, як і «Patericon» Сильвестра Косова, великий вплив на розвиток літературних пам'яток тогочасної доби. Популярність богослужбових та агіографічних праць головних теоретиків українського православ'я засвідчило їх широке розповсюдження та використання у середовищі різних християнських конфесій.

Ключові слова: Православна Церква, українські архієреї, консолідуючий чинник, богослужбові твори, агіографічні твори, київські святині.

Svitlana Kagamlyk

CREATIVE HERITAGE OF CHURCH HIERARCHS OF THE UKRAINE OF THE EARLY MODERN TIME AS CONSOLIDATING FACTOR OF UKRAINIAN ORTHODOXY (ON MATERIALS OF LITURGICAL AND HAGIOGRAPHIC WORKS)

Abstract. Ukrainian hierarchs of the early modern age left behind a rich creative heritage, which comprised various works by volume, genre and theme. Their analysis demonstrates the multifaceted interests of their authors, which turned out to be diverse in scope, genre and subject works. First of all, they were liturgical and polemical works, which put the actual issues of theological, dogmatic and ritual nature, that arose in the process of inter-confessional polemics. Important hagiographic works, that raised the authority of Ukrainian Orthodoxy, belonged to Ukrainian ecclesiastical writers-bishops. In addition, their works included works of a secular nature - historical, poetic, dramatic, autobiographical works, study guides, works on moral and ethical subjects. This testifies that their creators in their educational and ideological settings went far beyond their spiritual state.

The purpose of this article is an attempt to analyze the creative heritage of the Ukrainian bishops of the early modern age, in particular the works, which served as the consolidating factor of Ukrainian Orthodoxy - liturgical and hagiographic works.

It is concluded, that theological and hagiographic works of church hierarchs were an important consolidating factor of Ukrainian Orthodoxy. They performed an important mission of purposeful popularization of the Ukrainian, mainly Kyiv, shrines and elevating the authority of Ukrainian Orthodoxy. The fundamental liturgical works, that were necessary to overcome the crisis of Ukrainian Orthodoxy, were created from the initiative and personal participation of Peter Mohyla in the circle of the leaders of the Pechersk cultural and educational circle, he headed out. The release of the four-volume hagiographic encyclopedia of Demetrius Tuptala ("The Life of the Saints") became the highest outgrowth of hagiographic writing in Ukraine and made, as so as the Patericon of Sylvester of Kosovo, a great influence on the development of literary monuments of that time. The popularity of the liturgical and hagiographic works of the main theorists of the Ukrainian Orthodoxy has been witnessed by their widespread dissemination and use among various Christian denominations.

Key words: Orthodox Church, Ukrainian bishops, Consolidating factor, Theological works, Hagiographic works, Kiev shrines.